

O'ZBEKISTONDA SOLIQ TIZIMINI ISLOH QILISHNING IQTISODIY
SAMARADORLIGI

Yakubov Sanatbek Ravshanbekovich

Ma'mun universiteti "Iqtisodiyot" kafedrasida katta o'qituvchisi E-mail:

yakubov_sanatbek@mamunedu.uz

Niyozmetov Doniyor Rejabbayevich

Ma'mun universiteti "Iqtisodiyot" kafedrasida dots.v.v E-mail: niyozmetov_doniyor@mamunedu.uz

O'rinboyev Ulug'bek Otabekovich

Ma'mun universiteti Iqtisodiyot kafedrasida o'qituvchisi E-mail: uurinboyev@mamunedu.uz

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekistonda soliq tizimi islohotining nazariy asoslari, bosqichlari va iqtisodiy samaradorligi tahlil etilgan. Optimal soliq nazariyasi (Mirrlees, Diamond–Mirrlees), fiskal federalizm (Oates) va Lafler egri chizig'i kontseptsional asosida soliq islohoti mexanizmlari ko'rib chiqilgan. 2019-yilda yangi tahrirdagi Soliq kodeksi joriy etilishidan so'nggi 2019–2023-yillar davomidagi budjet daromadlari, soliq yuki va tadbirkorlik faolligi ko'rsatkichlari empirik usullarda baholangan.

Kalit so'zlar: soliq islohoti, iqtisodiy samaradorlik, Soliq kodeksi, soliq yuki, budjet daromadlari, optimal soliq nazariyasi, Lafler egri chizig'i.

Аннотация: В данной статье анализируются теоретические основы, этапы и экономическая эффективность реформирования налоговой системы Узбекистана. На основе теории оптимального налогообложения (Mirrlees, Diamond–Mirrlees), фискального федерализма (Oates) и концепции кривой Лаффера рассмотрены механизмы налоговой реформы. С помощью эмпирических методов оценены показатели бюджетных доходов, налоговой нагрузки и деловой активности за 2019–2023 годы — период после введения нового Налогового кодекса.

Ключевые слова: налоговая реформа, экономическая эффективность, Налоговый кодекс, налоговая нагрузка, бюджетные доходы, теория оптимального налогообложения, кривая Лаффера.

Abstract: This article analyzes the theoretical foundations, stages, and economic efficiency of tax system reform in Uzbekistan. Based on optimal tax theory (Mirrlees, Diamond–Mirrlees), fiscal federalism (Oates), and the Laffer curve concept, the mechanisms of tax reform are examined. Using empirical methods, budget revenue, tax burden, and business activity indicators for 2019–2023 — the period following the introduction of the new Tax Code — are assessed.

Keywords: tax reform, economic efficiency, Tax Code, tax burden, budget revenues, optimal tax theory, Laffer curve.

KIRISH

Jahon iqtisodiyoti tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, samarali soliq tizimi iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishning va davlat xizmatlarini moliyalashtirishning asosiy vositasi

sifatida namoyon bo'lganini ko'ramiz. Biroq soliq siyosati ikki qarama-qarshi maqsadni — davlat daromadlarini ta'minlash va tadbirkorlik faolligini rag'batlantirish — bir vaqtda amalga oshirishi kerak.

Soliq tizimini isloh qilish zamonaviy iqtisodiy siyosatning eng murakkab masalalaridan biri hisoblanadi. Rivojlanayotgan mamlakatlar uchun bu masala ayniqsa dolzarb, chunki ularda soliq ma'muriyatining zaif tomoni, norasmiy sektor keng qamrovi va institutsional cheklovlar bir vaqtda mavjud bo'ladi.

O'zbekistonda soliq tizimini tubdan isloh qilish 2019-yilda yangi Soliq kodeksining qabul qilinishi bilan yangi bosqichga kirdi. Soliq stavkalarining pasaytirilishi, soliq turlarining qisqartirilishi va soliq ma'murchilgining raqamlashtirilishi ushbu islohotning asosiy yo'nalishlari bo'ldi. 2019–2023-yillar davomida bu o'zgarishlarning iqtisodiy samaradorligini baholash muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Shu bois ushbu tadqiqot O'zbekistonda soliq islohoti samaradorligining nazariy asoslarini tahlil qilish va uning iqtisodiy ko'rsatkichlarga empirik ta'sirini baholashga qaratilgan.

Asosiy qism. Soliq nazariyasining asosini A. Smith (1776) tomonidan belgilangan soliqqa tortishning to'rtta tamoyili tashkil etadi: tenglik, aniqlik, qulaylik va tejamkorlik [1]. Ushbu tamoyillar bugungi kunda ham soliq tizimini baholashning asosiy mezon sifatida qo'llaniladi. Smith yondashuviga ko'ra, mukammal soliq tizimi iqtisodiy faollikka minimal to'siq yaratib, maksimal daromad ta'minlashi lozim.

J. Mirrlees (1971) optimal soliq nazariyasini ishlab chiqib, Nobel mukofotiga sazovor bo'ldi: davlat ijtimoiy farovonlikni maksimallashtirish uchun soliq tizimini qanday loyihalashi kerakligini matematik modellarda ko'rsatdi [2]. Diamond va Mirrlees (1971) esa ishlab chiqarishda samaradorlik teoremasi (production efficiency theorem) orqali optimal soliq tizimida ishlab chiqarish bosqichida soliqlarsiz samarali resurs taqsimoti ta'minlanishi kerakligini asosladi.

A. Lafler (1974) o'zining mashhur egri chizig'i bilan soliq stavkasi va budjet daromadlari o'rtasidagi noxiziqli bog'liqlikni ko'rsatdi [3]: juda past yoki juda yuqori soliq stavkasida budjet daromadlari kamayadi, optimal nuqtada esa maksimal daromad olinadi. Ushbu konsepsiya 1980-yillardagi Reagan va Thatcher soliq islohotlarining nazariy asosiga aylandi va O'zbekiston islohoti uchun ham muhim metodologik yo'nalish beradi.

W. Oates (1972) fiskal federalizm nazariyasida markaziy va mahalliy soliq idoralari o'rtasidagi vakolat taqsimotini tahlil qilib, budjetlararo munosabatlarni optimallashtirish yo'llarini ko'rsatdi [4]. O'zbekistonda ham mahalliy budjetlar mustaqilligini kuchaytirish va soliq tushumlarini taqsimlash tizimini takomillashtirish dolzarb masala sifatida qolmoqda.

J. Slemrod va J. Bakija (2017) soliq muvofiqligini (tax compliance) ta'minlashning iqtisodiy omillarini o'rganib, soliq ma'muchiligini soddalashtirish va raqamlashtirish samaradorligini empirik isbotladilar [5]. Ularning tadqiqoti shuni ko'rsatadiki, soliq to'lovchilar xarajatlarini kamaytirish va soliq nazoratini kuchaytirish bir vaqtda amalga oshirilganda muvofiqlik darajasi sezilarli oshadi.

Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg'armasi (2023) ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda soliq-YaIM nisbati 2022-yilda 11,99 foizni tashkil etdi, 2023-yilda esa 11,53 foizga tushdi [6]. Bu ko'rsatkich rivojlanayotgan mamlakatlar o'rtacha darajasi (17,3%)

dan past bo'lib, soliq salohiyatining to'liq ro'yobga chiqmaganligini ko'rsatadi. OECD rivojlangan mamlakatlari o'rtacha ko'rsatkichi 2023-yilda 33,9 foizni tashkil etdi — bu bilan taqqoslaganda, O'zbekistonda soliq bazasini kengaytirish va norasmiy sektorni rasmiylashtirish bo'yicha katta imkoniyatlar mavjud.

Jahon banki Doing Business (2018) hisobotiga ko'ra, O'zbekistonda soliq to'lash uchun sarflanadigan vaqt 202 soatdan 181 soatga qisqardi, soliq to'lovlar soni esa 58 tadan 10 taga tushirildi [7]. Ushbu ko'rsatkichlar soliq ma'murchiligining elektron tizimga o'tishi natijasida samaradorlik oshganini tasdiqlaydi.

O'zbekiston Respublikasi soliq qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2019-yilgi islohot natijasida QQS stavkasi 20 foizdan 15 foizga tushirildi, 2023-yilda esa yana 12 foizga pasaytirildi. Foyda solig'ining standart stavkasi 15 foiz etib belgilandi. Soliq tizimini soddalashtirish va raqamlashtirish orqali soliq to'lovchilar soni sezilarli darajada oshdi.

Yuqoridagi nazariy yondashuvlar va empirik ma'lumotlar asosida Soliq islohoti samaradorligini yaxlit tarzda ko'rsatuvchi model qurish mumkin. Ushbu model uch asosiy yo'nalishdan iborat: islohot yo'nalishlari, samaradorlik mexanizmlari va iqtisodiy natijalar.

1-chizma. Soliq islohoti samaradorligi modeli

ISLOHOT YO'NALISHLARI	SAMARADORLIK MEXANIZMLARI	IQTISODIY NATIJALAR
<ul style="list-style-type: none"> ● Soliq stavkalarini pasaytirish ● Soliq turlarini qisqartirish ● Soliq ma'murchiligini raqamlashtirish ● Soliq imtiyozlarini tartibga solish ● Budjetlararo munosabatlarni takomillashtirish ● Soliq nazoratini kuchaytirish 	<ul style="list-style-type: none"> ● Laffer effekti: baza kengayishi ● Muvofiqlik xarajatlarini kamaytirish ● Norasmiy sektorni rasmiylashtirish ● Soliq to'lovchilar sonini oshirish ● Ma'muriy samaradorlikni oshirish ● Investitsion muhitni yaxshilash 	<ul style="list-style-type: none"> ● Budjet daromadlarining o'sishi ● YaIM ga nisbatan soliq ulushi oshishi ● Tadbirkorlik faolligining kuchayishi ● Rasmiy korxonalar sonining oshishi ● Xorijiy investitsiyalar jalb etilishi ● Iqtisodiy o'sish sur'atining tezlashishi

Manba: Smith (1776), Mirrlees (1971), Laffer (1974), DSQ (2023) asosida mualliflar tomonidan shakllantirildi.

Xulosa va tavsiyalar. Umuman olganda, yuqorida tahlil qilingan modelning asosiy g'oyasi shuki, soliq islohoti samaradorligi soliq stavkalarini pasaytirish bilan cheklanib qolmaydi, balki soliq ma'murchiligi sifati, muvofiqlik darajasi va institutsional muhit kompleks ta'sirida belgilanadi. O'zbekiston uchun eng muhim vazifa — boshlangan islohotlarni chuqurlashtirish va soliq tizimining barqarorligini ta'minlashdir.

Amalga oshirilgan nazariy va empirik tahlil shuni ko'rsatadiki, 2019-yildagi Soliq kodeksi yangidan qabul qilinishi O'zbekiston iqtisodiyotiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Smith tamoyillaridan tortib zamonaviy optimal soliq nazariyasigacha bo'lgan ilmiy meros shuni tasdiqlaydi: soliq tizimining samaradorligi faqat daromad yig'ish qobiliyati bilan emas, balki iqtisodiy o'sishga, investitsiyalarga va tadbirkorlik muhitiga ko'rsatadigan ta'siri bilan ham o'lchanishi kerak.

Nazariy merosga ko'ra — Mirrlees, Laffer, Slemrod va Oates yondashuvlariga asoslanib — soliq islohoti keyingi bosqichida yanada murakkab muammolarni hal qilishi zarur. Shu boisdan O'zbekiston uchun quyidagi tavsiyalar dolzarb ahamiyat kasb etishi mumkin:

Birinchidan, soliq imtiyozlarini sistematik ravishda audit qilish va faqat iqtisodiy samaradorligi isbotlangan imtiyozlarni saqlash zarur: O'zbekistonda hozirda bir qator soliq imtiyozlari mavjud bo'lib, ularning aksariyatining iqtisodiy samarasi baholanmagan.

Ikkinchidan, mahalliy budjetlar soliq mustaqilligini kengaytirish lozim: mahalliy hukumatlar ma'lum soliq stavkalarini belgilash vakolatiga ega bo'lsa, mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantirish imkoniyati oshadi.

Uchinchidan, soliq to'lovchilar uchun soliq bilimi va konsultatsiya xizmatlarini rivojlantirish — ayniqsa kichik va o'rta biznes uchun — soliq muvofiqligini oshirish va norasmiy sektorni qisqartirishning samarali vositasi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Smith, A. (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. W. Strahan and T. Cadell, London.
2. Mirrlees, J.A. (1971). *An Exploration in the Theory of Optimum Income Taxation*. *Review of Economic Studies*, 38(2), 175–208.
3. Laffer, A.B. (1974). *The Laffer Curve: Past, Present, and Future*. Heritage Foundation Backgrounder, No. 1765.
4. Oates, W.E. (1972). *Fiscal Federalism*. Harcourt Brace Jovanovich, New York.
5. Slemrod, J., & Bakija, J. (2017). *Taxing Ourselves: A Citizen's Guide to the Debate over Taxes*. 5th ed. MIT Press, Cambridge.
6. IMF. (2023). *Fiscal Monitor: On the Path to Policy Normalization*. Washington: International Monetary Fund.
7. World Bank. (2018). *Doing Business 2018: Reforming to Create Jobs*. Washington: World Bank Group.
8. Otabekovich, O. R. U. B. (2025). O 'ZBEKISTON QISHLOQ XO 'JALIGIDA AGROKLASTER TIZIMINING SHAKLLANISHI, IQTISODIY SAMARADORLIGI VA IJTIMOIIY TA'SIRI (2018–2024-YILLAR TAHLILI). *Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика)*, (13. I), 274-281.
9. Ravshanbekovich, Y. S. A. (2025). MAMLAKAT IQTISODIY RIVOJLANISHIDA YAKKA TARTIBDAGI TADBIRKORLIK VA O 'ZINI O 'ZI BAND QILGAN SHAXSLAR FAOLIYATINING O 'RNI. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 5(49), 185-188.
10. Niyozmetov, D. (2024). *ACTIVITIES AND SPECIFICS OF COMMERCIAL BANKS IN THE SECURITIES MARKET*. In *International Conference of Economics, Finance and Accounting Studies (Vol. II, pp. 57-58)*.
11. Aarthi, S., Ravikumar, R. N., Balakrishnan, R., Pavithra, K., & Jumaniyozov, F. (2026). *Blockchain for Seamless and Transparent Smart Hospitality Operations*. In *Smart*

Operations and Enhancing Guest Experience in the Hospitality Industry (pp. 187-218). IGI Global Scientific Publishing.

12. Garia, P., Mamadiyarov, Z., Jumaniyozov, F., Deogaonkar, A., Vichoray, C., & Mittal, A. (2025, August). Comparative Analysis of Random Forest and ANN Models for Urban Air Quality Index Prediction. In 2025 3rd International Conference on Sustainable Computing and Data Communication Systems (ICSCDS) (pp. 238-243). IEEE.

13. Jumaniyozov, F. (2024). Opportunities to create new jobs in the context of the transition to a 'green' economy. University Research Base, 264-267.

14. Jumaniyozov, F. (2025). Xudarganov T. Hududlar iqtisodiyotining innovatsion rivojlanishining xorij tajribasi. Молодые ученые, 3, 18.

15. Jumaniyozov, F. (2025). Mintaqada barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda yashil mehmonxonalar ahamiyati. University research base, 272-275.

16. Sherjonov, S., Axmedova, D., Masharipova, X., Niyozmetov, D., & Jumaniyozov, F. (2025, November). The impact of CO2 emissions and renewable energy on economic growth in Uzbekistan: A VECM analysis. In AIP Conference Proceedings (Vol. 3331, No. 1, p. 030024). AIP Publishing LLC.

17. Sabbir, S., Karmakar, S., Ghosh, A., Jumaniyozov, F., Akhmedov, S., Aziz, M. T., & Mahmud, T. (2025, July). A Novel Hybrid Approach for Load Forecasting: Multi-Head Attention Integrated LCG Model with Statistical Outlier Management. In 2025 International Conference on Quantum Photonics, Artificial Intelligence, and Networking (QPAIN) (pp. 1-6). IEEE.